

SİMA QASIMOVA

16/21 Azadlıq prospekti, Bakı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

simruq@gmail.com

TƏLƏBƏLƏRDƏ DİNLƏMƏ BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Xülasə

Birinci dildə dinləmə, öyrənənlərin adətən inkişaf etdirdiyi ilk bacarıqdır. Hər hansı bir sözə qulaq asır, sonra onu təkrarlayır, daha sonra oxumağı öyrənir və nəhayət onlar həmin sözü öyrənirlər. Ana dilində olduğu kimi xarici dildə bu təbii ardıcılıq həmişə qrafik bacarıqlarının (oxu və yazı) tez-tez izlənilməsi ilə əvəzlənir. Dinləmə, uşaqların dili ilə ünsiyyət qurma qabiliyyətinə malik olmağa başlayanda, ilk növbədə inkişaf edən ilk bacarıqdır və həyat boyunca əhəmiyyətli bir bacarığa malikdir. Yaxşı dil öyrənənlər danışılmış mesajı anlamaq üçün fiziki məzmun, mövzu, müzakirə təşkil edildiyi yollar və s. haqqında qeyri-dil biliklərini aktivləşdirməlidirlər. Onlar dilin inkişafı üçün mühüm bir vasitə kimi dinləməli, həm də dilin səmərəli inkişaf etdirilməsi üçün onlar eşitdikləri dili tətbiq etməli və ya danışmaq mesajına cavab verməli və/və ya dilin bir hissəsini istehsal etməlidirlər. Onlar həmçinin interaktiv dinləmə ilə mübarizə aparmağa imkan verəcək bir sıra qəbul edilən ünsiyyət strategiyaları hazırlamalıdırlar.

Dinləməni inkişaf etdirmək üçün çoxlu sayda materiallar və təkliflər mövcuddur. Müəllimlər tələbələrə “strateji variantlar barədə məlumatlandırmaq, nümunə vermək və tələbələrdə özünü qiymətləndirmək qabiliyyətini gücləndirmək üçün tələbələrə öz dərsləri üçün seçdikləri fəaliyyətlərlə düzgün işləməyi öyrətməlidirlər. Müəllimlər xüsusilə müəllimlərdən daha çox tələbələr tərəfindən inkişaf etdirilən və nəzarət edilən dinləmə fəaliyyətləri axtarmalı və xarici dil tədrisində tətbiq etməlidirlər.

Açar sözlər: dinləmə, dil öyrənənlər, üsul, strategiya, inkişaf etdirmək, dil tədrisi, vərdiş, bacarıq

Elm və texnika inkişaf etdiyi, audiokitab və dərsliklərin geniş yayıldığı bir dövrdə biz çox vaxt məlumatlara səsli informasiya şəklində qəbul etməli oluruq. Ali məktəbdə mühazirələrə qulaq asır, diskussiya və debatlarla opponenti dinləyib ona münasibət bildiririk. Odur ki, dinləyib anlama bacarıqlarının həyatımızda rolu getdikcə artır.

Oxu kimi, dinləmənin də məqsədi informasiya qəbul etmək, anlamaqdır. Lakin oxu ilə müqayisədə dinləmə çox yüksək səviyyədə diqqətcillik tələb edir. Burada informasiyanın anlaşılmasında hissəsinə dəfələrlə qayətmək imkan yoxdur. Mətni bir dəfə dinlədikdən sonra ona adekvat reaksiya vermək lazım gəlir.

Dinləmə, yalnız ünsiyyət məqsədləri üçün deyil, ikinci dil öyrənmə prosesində də çox vacib dil bacarığıdır. Xarici dil öyrənmədə, dinləmə bütün effektiv ünsiyyət üçün əsas rol oynayır. Effektiv dinləmə qabiliyyəti olmadan, mesajlar, onların effektivliyini azalda biləcək və nəticədə, anlaşılmasızlıqlar yarada biləcək ünsiyyət prosesində səhv olaraq qəbul edilə və şərh edilə bilər. Dinləmə, daha çox fəal dil bacarıqları ilə müqayisədə sadə və ya hətta orta səviyyədə görünə bilər ki, bu da şüurlu düşüncədən və ya stimulla cavab olaraq həyata keçirildiyi ehtimalına görə güman olunur (¹Morley, Developing listening skill, 1972, s.29). Ancaq xarici dil öyrənərkən, dil öyrənənlər dinləmənin olduqca çətin və hətta bəzən stresli olduğunu dərk edirlər (²Goh & Taib, Developing listening skill, 2006, s. 13). Buna görə də,

dinləmə xarici dilin prosesində vacib bir bacarıqdır, müəllimlər dinləməni inkişaf etdirmək üçün daha çox vaxt ayırmalıdır.

Dil sinifində dinləmə ikinci dilin öyrənilməsi üçün vacibdir, halbuki, bir çox dil siniflərində dil öyrənənlərə xarici dildə düzgün dinləmə vərdişləri öyrədilmir, bu da o fakta əsaslanır ki, dinləmə inkişaf etdirilməkdən daha çox, “dinlənilir” (³Graham et al., 2011, listening in learning a foreign language, s.5). Başqa sözlə, sinifdə müəllimi və ya CD-ləri dinləyərkən hədəf dilinə məruz qalması səbəbindən dil öyrənənlərin dinləmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək mümkün olmur.

Tədris təcrübəmdən onu qeyd etməliyəm ki, gənc dil öyrənənlər üçün xarici dil dərslərində dinləmə bacarıqları əldə edilməsi digər dil vərdişləri ilə müqayisədə çox çətindir. Hələ də xarici dildə danışmaq üçün müəllimlərini dinləyərkən və ya dinləmə vərdişlərinə dair tapşırıqları yerinə yetirmək istəmədikdə mübarizə aparmayan dil sinifləri mövcuddur. Aydındır ki, bu, müəllimin hədəf dilində ünsiyyət qurduqları səviyyədə anlayış səviyyəsinə uyğun olub-olmamasına bağlı ola bilər, ancaq dinləmənin tədrisi həmişə aydın olmayan problemlər ortaya çıxarır. Dinləmə problemlərindən biri, öyrənənlərin yazılı mətnin dəstəyi olmadan dinlədikləri materialları real vaxtda başa düşmək məcburiyyətidir. Baxmayaraq ki, fonetik dəyişikliklər dil öyrənənlərə sözləri tanımaq və onlara məna verə bilmədikləri halda, dinləmə anlayışına mane ola bilər.

Bundan əlavə, dil öyrənənlərin hədəf dilinin əsas bilikləri dinləmədə mühüm rol oynayır (⁴Anderson & Lynch, 2003, language skills, p.32). Bu, dil öyrənənlərin xüsusi kontekstlərdə dinləmə mesajların arxasında olan mənanı anlamasına maneə törədir. Gənc dil öyrənənlərin qarşılaşdıqları digər bir çətinlik odur ki, onlar CD-lər dinlədikdə meydana gələn sözsüz (nitqsiz) ünsiyyəti təyin edə bilmirlər və dinləyicilərin nə dinlədiklərini yaxşı başa düşməyə kömək edə biləcək jestləri və hərəkətləri görmürlər. Gənc dil öyrənənlərin hələ də yeni xarici dil əldə etməsinin başlanğıc mərhələsində olduğunu nəzərə alaraq, bu amillər uşaqlarda arzulanan narahatlıq yarada bilər, çünki onlardan dinləmə və xatırlama tez-tez tələb olunur ki, bu da onların dinləmə bacarıqlarının inkişafında çətinlik yaradır (⁵Brewster, Ellis & Girard, Methods of developing listening skill, 2002). Buna görə də, xarici dil tədrisini icra edən müəllim kimi güman edirəm ki, dil öyrənənlərin dinləmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün dil müəllimləri məsuliyyət daşımalı və dil öyrənənlərdə daha effektiv dinləmə strategiyasını inkişaf etdirməyə kömək etməli, nəticədə dil öyrənənlərin yeni dil əldə etmək şanslarını artırmalıdır. Əsas problem, dinləmənin yeni bir dilin əldə edilməsində vacib olmamasıdır, çünki əslində çox aktiv olan bir şey olduğu halda, əslində passiv bir proses kimi qarışdırılır. Henningsə görə “qulaq asmaq yalnız eşitmək deyil; bu, bütün siqnalların - verbal və ya qeyri-verbal mənbələrin aktuallığıdır”. Buna görə müəllimlər aktiv olaraq dinləmə zamanı materialın öyrənilməsinin vacibliyindən xəbərdar olmalı və dil öyrənənlərin dinləmə qabiliyyətlərini fəal şəkildə inkişaf etdirməyə yönləndirməlidirlər. Bununla əlaqədar, aktiv dinləmə strategiyalarından necə istifadə etməyi öyrətmək öyrənmə prosesində çox zəruridir.

Xarici dil müəllimi onu qeyd etməliyəm ki, bəzi məktəb sistemləri müəllimlərə daha çox səslənən alternativ tədris vasitələrindən daha çox yer ayırmaq deyil, dərslər kitablarını və dinləmə fəaliyyətlərini prioritet istiqamətləndirməyə məcbur edir. CD-lər vasitəsilə mətn və ya söhbət dinləməsinin təsirsiz olduğunu söyləmək düzgün olmazdı. Lakin, bu şəkildə dinləmə qeyd edildiyi kimi, öyrənənlərin dinləmə bacarıqlarını səmərəli şəkildə inkişaf etdirmək mümkün olmayan mesajın ümumi mənasını deyil, xüsusi detallara diqqət yetirərək, anlama testini təmin edir. Tələbələrımız üçün daha yaxşı müəllim olmaq məqsədini nəzərə alaraq, müxtəlif öyrənmə üsullarından istifadə etmək, bizim əsas strategiyamız olmalıdır. Tələbələrini xüsusi dinləmə strategiyaları ilə təmin etmə testi, onların dinləmə qabiliyyətlərini artırmalarına kömək edir. Hekayə dinləyənlər, duyduqları bütün məlumatları hekayəçilərin jestlərindən və kitabdakı illüstrasiyalardan əldə etdikləri üçün aktiv dinləməyə ehtiyac duyurlar. Buna görə hekayəni effektiv şəkildə izləmək və anlayaraq qulaq asmaq üçün dil öyrənənləri düşünməyə,

kontekstdən anlamaya təşviq edən əhəmiyyətli dinləmə strategiyalarından istifadə edilməlidir. Bu fəaliyyətin məqsədi tələbələrin xarici dildə dinlənməsini artırmaq üçün xüsusi dinləmə strategiyalarının necə tətbiq edilməsi barədə hekayə söyləmə, bölüşmə və öyrətmə yolu ilə gənc dil öyrənənlərin dinləmə bacarıqlarının artırılmasına kömək etmək mümkün olub olmadığını yoxlamaqdır. İkinci məqsəd, hekayə söyləmədə istifadə edilən dinləmə strategiyalarının dil öyrənənlərin kurs kitabından dinləmək üçün necə tətbiq edildiyini öyrənməkdir. Buna görə, aşağıdakı tədqiqat sualları formallaşdırılmışdır: 1. Kontekstdən xəbərdarlıq etmək, məna vermək kimi dinləmə strategiyalarını öyrətmək dil öyrənənlərə hekayə söyləmədən istifadə edərək xüsusi informasiya dinləmə bacarıqlarını təkmilləşdirməyə necə kömək edə bilər? 2. Öyrənənlərin təlim kitabından hekayə söyləmədə istifadə olunan eyni dinləmə strategiyalarını dinləmə məşğuliyyətlərinə necə tətbiq etmək olar?

Dinləmədə ədəbiyyat nəzəriyyəsi iki əsas ideyadan təşkil olunur. Birincisi dinləmə təbiətini aydınlandırır və dinləmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində gənc dil öyrənənlərə dinləmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinin və dinləmə strategiyalarının tədrisinin əhəmiyyətini təsvir edir. İkincisi, dil öyrənmə üçün tədris vasitəsi kimi hekayə söyləmənin xarici dildə dil öyrənənlərin dinlənməsini artırmaq üçün necə istifadə oluna biləcəyini vurğulayır. Həmçinin, digər dinləmə tapşırıqlarında və sinifdə icra olunan fəaliyyətlərdə hekayə söyləmədə istifadə edilən eyni dinləmə strategiyalarının necə tətbiq ediləcəyi də nəzərdə tutulur.

Dinləmə təbiəti. Dinləmə səsin mənasını seçmək və təyin etməkdir. Dinlədikdə biz tanıdığımız hadisəyə və eşitdiklərimizə əhəmiyyət verməyə çalışırıq. Başqa sözlə, birinə cavab vermək üçün bizə verdiyi mesajı başa düşməyə çalışmaqda hansı məlumatın daha vacib olduğunu başa düşməliyik. (⁶Brewster, Ellis & Girard, 2002, Developing listening skill, s.7). Dinləmə yaradıcı bacarıqdır. Bunun yaradıcı hissəsi müəyyən bir məqsədə çatmaq üçün dinləyicilərin dinləmələrdə aktiv rol almalarının zəruri olmasıdır. Dinləmə zamanı dinləyicilərin müxtəlif məqsədləri olur. Dinləmə, öyrənənlərin digər bacarıqlarını istifadə etməyə imkan verən əsas bacarıqdır. Bundan əlavə, öyrənənlər əldə etdikləri məlumatı anlamırlarsa, öyrənmə prosesi təmin oluna bilməz.

Dinləmədə çətinlik. Dinləmənin xüsusilə gənc tələbə üçün olduqca çətin ola biləcəyini qəbul etmək lazımdır. Yeni bir dil ilə təqdim edildikdə, öyrənənlər ana dilinin işarələri baxımından daha da inkişaf etməkdə olan bir prosesdə bunu başa düşməyə çalışırlar. İnsanlar həmişə üz-üzə dinləyici olmadığı üçün ünsiyyəti proqnozlaşdırmağı bacarmırlar, çünki bu prosesdə görmə dəstəyi yoxdur, belə ki, CD-yə qulaq asarkən təkrarlamağı və ya onu izah etməyi təmin edən heç kim olmur. Dinləmə, olduqca mürəkkəbdir və dinləyicilərin duyduqları mesajları anlamağa çalışması lazım olan bir aktuallaşdırma prosesini tələb etməsi səbəbindən öyrənmək və nəticədə öyrətmək üçün ən çətin bacarıqlardan biri hesab olunur. Dil müəllimi kimi, tələbələrin səylərinə baxmayaraq, bəzən onların çətinlik və çətinliklərlə qarşılaşa biləcəyinə əmin olmalıyıq. Dinləmə vaxt və təcrübə tələb edən bir prosesdir və bu prosesdə hər sözü başa düşmək gözlənilmir. Dinləyicilərin xüsusiyyətləri ilə bağlı bəzi digər amillər də var ki, onlar da effektiv dinləmək bacarığına böyük təsir göstərə bilərlər. Yəni, dinləyicilərin ikinci dildə dinləyərkən duyduqları şeyləri daha çox dərk edə bilməsi bacarığına sahib olan yaddaşa sahib olmalıdırlar. Bundan əlavə, ikinci dildə dinləmənin tədrisinə təsir edən bir sıra amillər – dilə məruz qalma miqdarı, hədəf dilinin fonologiyası ilə tanış etmək bacarığı və qabiliyyəti, verilən sözün miqdarı və bilikləri kimi amillər mövcuddur. Beləliklə dinləmə, dil əldə etmək üçün əsas təmin edən və öyrənənlərin danışmaq ünsiyyətində qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradan dil bacarığıdır.

Xüsusi məlumatların dinlənməsi. Ətraflı qulaq asarkən, öyrənənlər müəyyən bir növ məlumatın dinlənməsində maraqlıdırlar - buna görə də xüsusi vəziyyətə aid olmayan bir şeyə qulaq asmaq məqsəduyğun hesab olunmur. Bu yolla onlar axtarıqlarını azalda bilir və lazım olan detalları əldə edə bilirlər.

Dinləmənin tədrisi. Dinləyicilərin yaxşı dinləmə qabiliyyətinə malik olmasına baxmayaraq, hər bir dinləmə vəziyyətində dinləmə qabiliyyətini effektiv şəkildə istifadə etmədikləri halda nə danışdıqlarını anlaya bilməyəcəklər. Buna görə, dil müəllimləri olaraq, dinləməni dil tədrisinə birləşdirmənin yollarını ortaya qoymaq və tələbələrimizin sinif daxilində və xaricində dinləmə prosesinə məruz qalması üçün imkanlar təmin etmək vacibdir. Dinləmə məqsədini bilmək anlayışın yükünü azaltmağa kömək edir, çünki dinləyicilər öz növbəsində onlara lazım olan dinləmə növünü və müəyyən bir tapşırığa lazımı yanaşmanın müəyyənləşdirilməsinə kömək edir. Dinləmənin tədrisi əsasən müəllimlər üçün əsas vəzifələrdən biridir, çünki digər dil bacarıqları dinləmə prosesində əldə edilir.

Tələbələrin dinləmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün dinləmə strategiyalarının öyrədilməsi. Effektiv dil müəllimi öyrənənlərə müxtəlif hallarla, yəni müxtəlif dinləmə məqsədləri ilə məşğul olmaq üçün dinləmə davranışlarını düzəltməyə kömək edir, onlara bir sıra dinləmə strategiyaları hazırlamaq və müvafiq strategiyalarla hər dinləmə vəziyyətinə uyğunlaşdırmağa kömək edir. Dinləmə düşüncə prosesi hesab edilir. Beləliklə, səmərəli dinləyənlər eşitdikləri məlumatın mənasını düşünürlər. Dinləmə qabiliyyətindən müvəffəqiyyətlə istifadə etmək üçün dinləyicilər dinləmək istədikləri məlumata dair effektiv qərarlar qəbul etməlidir ki, bu qərarlar da dinləmə strategiyaları adlandırıla bilər. Sinif məzmununda istifadə edilən dinləmə strategiyasının nümunəsi, tələbələrə nə gözlədiyini və sonra da dinləmənin təsdiqini bildirməsi üçün ideya verir. Dinləmənin məqsədi dil öyrənənlərin diqqətini yalnız öyrəndikləri şeylərə yönəltmək deyil, həmçinin öyrənmə ilə bağlı öz strategiyalarını necə inkişaf etdirmək barədə məlumatlandırmaq üçün bir vasitə kimi öyrətməkdir. Şagirdlər fəal şəkildə məna axtaranda, öyrənmə mütləq baş verməyəcəkdir. Buna görə, öyrənənlərə dinləmə strategiyalarının öyrədilməsi onların daha yaxşı dinləyicilərə malik olmağına kömək edə bilər, çünki onlar dinləmə prosesində fəal iştirak edəcək və hədəf dilin yeni və möhkəm bilik əldə etmələri şanslarını əldə edəcəklər.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Morley, Developing listening skill, 1972.
- 2.Goh & Taib, Developing listening skill, 2006.
- 3.Graham et al., 2011, listening in learning a foreign language.
- 4.Anderson & Lynch, 2003, language skills.
- 5.Brewster, Ellis & Girard, Methods of developing listening skill, 2002.
- 6.Brewster, Ellis & Girard, 2002, Developing listening skill.

S.A.Gasimova

Developing listening skills in students

Summary

In a first language, listening is the first skill which learners usually develop. They listen to an utterance, then they repeat it, later they learn to read it, and finally they learn it. This natural sequence does not always apply to the learning of languages other than the mother tongue, where the graphic skills (reading and writing) often precede the aural/oral skills. Listening is usually the first skill which children develop as they begin to acquire the ability to communicate by means of language, and it remains an important skill throughout life. Good language learners need to activate non-linguistic knowledge about physical context, topic, ways in which discourse is organized and so on, in order to understand a spoken message. They should view listening as an important medium for developing language but also need to be aware that in order to develop language effectively, they need to practise the language they hear, either be responding to the spoken message and / or by producing some of the language they have heard

in other situations. They also need to develop a range of receptive communication strategies which will enable them to cope with interactive listening.

A wide range of listening materials and suggestions for listening activities is available. Teachers could follow the procedure outlined above with the activities they choose for their classes in order to raise students' awareness of strategy options, to provide them with an example, to encourage experimentation, and to empower students with the ability to self-evaluate with their listening strength they acquire from these types of activities. Teachers should especially look for listening activities which are as much as possible devised and controlled more by the students than the teacher, since this increase in student autonomy.

Key words: listening, language learners, methodology, strategy, development, language teaching, habit, skill

С.а.Касумова

Развитие слушающих навыков у студентов

Резюме

На первом языке слушание - это первый навык, который ученики обычно развивают. Они слушают высказывание, затем повторяют его, позже они учатся его читать и, наконец, учат. Эта естественная последовательность не всегда применима к изучению языков, отличных от родного, где графические навыки (чтение и письмо) часто предшествуют слуховым / устным навыкам. Слушание, как правило, является первым навыком, который развивают дети, когда они начинают приобретать способность общаться с помощью языка, и он остается важным навыком на протяжении всей жизни. Хорошие изучающие язык должны активировать лингвистические знания о физическом контексте, теме, способах организации дискурса и так далее, чтобы понять устную речь. Они должны рассматривать слушание как важную среду для развития языка, но также должны знать, что для эффективного развития языка им необходимо практиковать язык, который они слышат, либо реагировать на устное сообщение и / или создавать некоторые из них. Они слышали в других ситуациях. Им также необходимо разработать ряд стратегий восприимчивой коммуникации, которые позволят им справиться с интерактивным слушанием. Доступен широкий спектр материалов для прослушивания и предложений для прослушивания. Учителя могут следовать описанной выше процедуре, выполняя задания, которые они выбирают для своих классов, чтобы повысить осведомленность учащихся о вариантах стратегии, дать им пример, стимулировать эксперименты и дать студентам возможность самооценки с помощью своих слушающих сил, которую они получают от этих видов деятельности. Учителя должны особенно искать возможности для прослушивания, которые в максимально возможной степени разрабатываются и контролируются учениками, а не учителем, поскольку это повышает самостоятельность учеников.

Ключевые слова: аудирование, изучающие язык, методология, стратегия, развитие, преподавание языка, привычка, умение

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.05.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 11.06.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Rəhimə Məmmədova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur